

С. В. Кульчицький (Київ)

Центральна Рада. Утворення УНР *

Висвітлюються закономірності національно-визвольного руху в Україні після Лютневої демократичної революції 1917 р. Показано наполегливу боротьбу Центральної Ради, яка стояла на чолі національного руху, за державні права українського народу. Розповідається про виникнення і утвердження Української Народної Республіки — першої в ХХ ст. форми державності українського народу.

3. Перші елементи української державності

2-й Універсал Центральної Ради. Бездіяльність Тимчасового уряду в соціально-економічній сфері та його курс на війну до переможного кінця дедалі більше погіршували становище в країні. Це зумовлювало поглиблення міжпартійних суперечностей і загальне ослаблення державної влади. 18 червня 1917 р. в Петрограді та інших великих містах країни відбулися багатолюдні демонстрації, які призвели до нової політичної кризи. Вона ще більше загострилася через невдалий наступ російських військ на Південно-Західному фронті. Після контрударів противника він швидко змінився відступом. Російська армія втратила за місяць боїв близько 150 тис. чол. і залишила Галичину.

У такій ситуації уряд змушений був зробити спробу врегулювати напружене становище на Україні, яке створилося тут після проголошення Центральною Радою 1-го Універсалу. Наприкінці червня до Києва прибула урядова делегація у складі трьох міністрів — О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі. У ході дводенних переговорів вдалося виробити основні засади компромісу, якого однаковою мірою потребували обидві сторони. Потім відбулася зустріч російських міністрів з президентом Центральної Ради та генеральними секретарями. На ній було затверджено текст угоди і порядок її реалізації. Найголовніше для українців полягало в тому, що Тимчасовий уряд зобов'язувався визнати Центральну Раду крайовим державним органом влади негайно, не чекаючи Установчих Зборів.

Досягнута угода текстуально оформлялася у двох однакових за змістом, але різних за формою документах. Документ уряду називався проектом постанови «Про національно-політичне становище України». Центральна Рада побажала оформити його як свій 2-ий Універсал. Обидва документи повинні були оголошуватися одночасно. Оскільки три міністри не мали повноважень діяти від імені уряду, вони повезли опрацьований документ до Петрограда, звідки повинні були повідомити про його затвердження телеграфом. Після цього Центральна Рада діставала можливість оголосити 2-й Універсал.

На засіданні 2 липня Тимчасовий уряд заслухав звіт Терещенка й Церетелі (Керенський з Києва поїхав на фронт) про переговори та досягнуту угоду. Засідання було бурхливим і призвело до урядової кризи, яка вже назрівала з інших причин. Три міністри від партії кадетів категорично виступили проти надання українцям найменших ознак автономного устрою і на знак протесту вийшли з уряду. Міністр шляхів

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1992.— № 5.

сполучення Н. В. Некрасов проголосував за угоду, але мусив вийти з партії кадетів.

Наступного дня у Київ надійшла телеграма з постановою «Про національно-політичне становище України». Після цього Центральна Рада затвердила текст 2-го Універсалу й опублікувала його українською, російською, єврейською та польською мовами.

В Універсалі, датованому 3 (16) липня, вказувалося, що найближчим часом Центральна Рада поповниться представниками від інших народів, які живуть на Україні, після чого стане єдиним найвищим органом революційної демократії краю. Крім того, поповнена Центральна Рада виділить із свого складу відповідальний перед нею орган — Генеральний секретаріат — і представить його на затвердження Тимчасовому урядові як носія найвищої крайової влади останнього на Україні. У згоді з національними меншинами, підкреслювалося в Універсалі, Центральна Рада готуватиме закон про автономний устрій України для внесення його на затвердження Установчих Зборів. До прийняття цього закону вона зобов'язувалася не здійснювати самочинно автономії України. При кабінеті військового міністра, генеральному штабі та Верховному головнокомандуючому, зазначалося далі в документі, Центральна Рада матиме своїх представників, які займуться комплектуванням окремих частин виключно українцями, здійснюючи цю роботу так, щоб не порушити боєздатності армії. Остаточне слово в даному разі залишалося за військовим міністром.

Зміст Універсалу свідчить, що Центральна Рада зробила істотні поступки урядові, який прагнув обмежити національно-визвольний рух певними рамками. Для українців цінність укладеної угоди істотно знизувалася тим, що в ній не окреслювалася територія, на яку мала поширюватися влада Центральної Ради та її Генерального секретаріату. Не уточнювалися й повноваження останнього, особливо в його стосунках з місцевими органами Тимчасового уряду, які також продовжували існувати в краї.

І все ж політичні здобутки лідерів українського визвольного руху не варто недооцінювати. Виступаючи на засіданні Ради, її голова М. С. Грушевський сказав: «Ви вислухали II-ий Універсал Центральної Ради, в яким говориться про нову стадію українського життя. Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України з законодавчим і адміністративним органами — Радою і Секретаріатом. Ми повинні пам'ятати, дістаючи ці органи, що треба все об'єднати під їх управою, щоб від моральних форм власті ми перейшли до правової власті»¹. Ці слова присутні зустріли овацією.

Історичне значення узгодженого в усіх пунктах з Тимчасовим урядом 2-го Універсалу Центральної Ради переконливо підтверджує гостро негативна реакція на нього кадетської партії — найпоплідовнішого охоронця цілісності імперії: вона відкликала своїх міністрів з уряду, який «принизився» принциповими поступками на користь національно-визвольного руху. Юрист із світовим ім'ям барон Нольде в кадетській газеті «Речь» писав з гірким сарказмом: «Ні сіло ні впало уряд з енергійним князем Г. Львовим на чолі виправив помилку царя Олексія Михайловича і Петра Великого; нашвидкуруч, поміж двома поїздами, три російські міністри та проф. Грушевський порозумілися в справі утворення української держави».

Липнева політична криза. Започаткована 2-им Універсалом криза Тимчасового уряду в наступні дні перетворилася на загальну політичну кризу вже з інших причин: дальше погіршення продовольчого становища і поразка на фронті вивели на вулиці великих міст сотні тисяч

¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції.— Вiдeнь, 1921.— Т. 1.— С. 95.

людей, незадоволених політикою правлячих партій. 4 липня під анти-воєнними лозунгами у Петрограді відбулася півмільйонна демонстрація робітників, солдатів і матросів. Більшовики прагнули надати їй характеру маніфестації недовіри до Тимчасового уряду і озброїли демонстрантів лозунгами «Вся влада — Радам!». Йшлося про те, щоб обраний після I Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів ЦВК Рад узяв владу в свої руки.

Уряд доручив керівництву військового округу навести у столиці порядок. Викликані з фронту частини розігнали демонстрацію. Під час розгону внаслідок провокаційних обстрілів з боку контрреволюціонерів десятки демонстрантів загинули, сотні були поранені.

У Петрограді власті запровадили воєнний стан. Почалося вилучення зброї у населення, не виключаючи червоногвардійських загонів більшовицької партії. Деякі військові частини, які брали участь у демонстраціях, розформовувалися. Уряд припинив видання газети «Правда» і наказав заарештувати В. І. Леніна.

Прем'єр-міністр Г. Є. Львов внаслідок гострих міжпартійних незгод 7 липня подав у відставку. Уряд очолив, зберігаючи за собою пост військового міністра, О. Ф. Керенський. Після тривалих зусиль йому вдалося порозумітися з кадетами і 24 липня створити другий коаліційний уряд, у якому портфелі міністрів розподілялися між соціалістичними й буржуазними партіями порівну. Есеро-меншовицька більшість ЦВК Рад надала йому необмежені повноваження, сподіваючись припинити сповзання країни у безодню анархії.

На Україні форми вияву липневої політичної кризи не були такими гострими, як в охопленій продовольчими труднощами Росії. Голова Генерального секретаріату В. К. Винниченко неодноразово виступав із заявами про цілковиту й енергійну підтримку Тимчасового уряду. Союз між есеро-меншовицькою більшістю Рад на Україні та Центральною Радою, що склався після проголошення 2-го Універсалу, був достатньою противагою діям більшовиків, які намагалися використати зростаюче невдоволення людей у власних інтересах: розхитати й без того слабкі підвалини післяреволюційного демократичного ладу. Поки маси йшли за Центральною Радою, небезпеки для демократії не існувало.

Однак популярність есерів та меншовиків серед робітничого класу України неухильно зменшувалася, а компенсувати цю прогалину своїм впливом Центральна Рада не змогла.

I Всеукраїнський робітничий з'їзд, який працював у Києві 11—14 липня, переконливо засвідчив самою своєю чисельністю невтішний для демократії розвиток подій. Скликанням його М. Грушевський планував завершити процес переформування Центральної Ради в орган класового представництва. Роботу, пов'язану з проведінням з'їзду, взяла на себе українська фракція Київської Ради робітничих депутатів. На нього було запрошено представників усіх українських робітничих організацій, що існували тоді, а також українських фракцій загальноросійських організацій. Однак делегати представляли не більш як 40 тис. робітників, тобто незначну частину мільйонної маси промислового пролетаріату. Переважна більшість робітничого класу України була російськомовною, і вплив Центральної Ради на неї майже не поширювався.

З'їзд обрав Всеукраїнську Раду робітничих депутатів у кількості 100 чол. (70 членів УСДРП і 30 — УПСР). Вся вона ввійшла до складу Центральної Ради, де вже працювали на правах окремих фракцій Рада селянських і Рада військових депутатів.

Непопулярність Центральної Ради серед промислового пролетаріату певною мірою компенсувалася її істотним впливом на залізничників. У дні, коли в Києві працював робітничий з'їзд, у Харкові відбувся Всеукраїнський з'їзд залізничників. Близько 300 його делегатів представляли 200 тис. організованих в українські фракції робітників і службовців 12 залізниць Європейської частини країни. З'їзд ухвалив ви-

знати Центральну Раду «найвищим крайовим органом влади на засадах Універсалу».

Липнева політична криза сприяла зростанню популярності максималістських лозунгів більшовицької партії серед робітничого класу України. Про це переконливо свідчило й кількісне збільшення самої РСДРП(б). У середині липня на Україні було створено два територіальні об'єднання цієї партії — Південно-Західного краю (з включенням до нього, крім Правобережжя, також Чернігівщини, Полтавщини й Херсонщини) з центром у Києві та Донецько-Криворізької області з центром у Катеринославі. В першому налічувалося близько 10 тис., а в другому — 16 тис. членів. Загальна кількість більшовиків на Україні в цей час становила 33 тис. чол. Звичайно, їх було істотно менше, ніж російських і українських есерів або меншовиків. Та ленінська партія відрізнялася від інших дисципліною і наступальністю.

Наприкінці липня — на початку серпня у Петрограді в напівлегальній обстановці відбувся VI з'їзд РСДРП(б). Оскільки свобода дій для більшовиків у Радах після липневих подій стала обмеженою, В. І. Ленін оголосив про кінець двовладдя і про початок боротьби за владу шляхом підготовки збройного повстання. Солідаризуючись з ним, з'їзд тимчасово зняв з порядку денного лозунг «Вся влада Радам!».

Працюючи в різних соціальних середовищах, більшовики та українські соціалісти мало стикалися між собою. Будучи послідовними інтернаціоналістами, члени ленінської партії майже не цікавилися проблемами національно-визвольного руху. На словах Ленін палко підтримував право українців на відокремлення, однак тут же уточнював: «Ми не прихильники дрібних держав»². На конференції київських більшовиків, що працювала під час переговорів російських міністрів з Центральною Радою, ленінський «гнучкий» підхід до національного питання було доведено до цілковитої ясності у такому афористичному висловлюванні одного делегата: «Ми, себто більшовики, не підтримуємо сепаратистських тенденцій, ми ведемо агітацію не за відділення, а тільки за право на відділення»³. Це вже була демагогія без маскування. У резолюціях Київської обласної конференції більшовиків навіть не згадувалися ні Центральна Рада, ні українська автономія.

Центральна Рада — крайовий орган влади. Передбачені 2-им Універсалом переговори про поповнення Центральної Ради представниками неукраїнської революційної демократії завершилися успішно. 12 липня відбулося перше засідання Малої Ради у поповненому складі (40 членів — від українських організацій, 18 — від національних меншин).

Склад Центральної Ради збільшився до 822 членів. Більше половини місць належало представникам від Рад — Всеукраїнської Ради селянських депутатів (212), Всеукраїнської Ради військових депутатів (158), Всеукраїнської Ради робітничих депутатів (100), загальноросійських (неукраїнських) Рад робітничих і солдатських депутатів (50).

Другою за чисельністю групою стали представники від соціалістичних партій — загальноросійських (40), єврейських (35), українських (20) і польських (15). Невелика кількість представників від українських партій цілком зрозуміла: діячі національно-визвольного руху делегувалися в Центральну Раду переважно через систему Рад.

Третьою за чисельністю групою були представники від професійних, просвітніх, економічних і національних (молдавських, німецьких, грецьких, білоруських та ін.) організацій. Нарешті, останньою групою були представники від міст і губерній.

Реальна кількість мандатів значно поступалася цій розкладці, бо не всі партії й організації цілком заповнювали виділені їм місця. Однак

² Ленін В. І. Україна // Повне збір. творів.— Т. 32.— С. 334.

³ Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923.— Т. 1.— С. 118.

Центральна Рада, справді, об'єднала переважну більшість організацій, що виникли в післяреволюційній Україні. Отже, вона стала не тільки національним, а й територіальним представницьким органом.

У своєму розширеному складі Центральна Рада заново затвердила призначених раніше генеральних секретарів на чолі з В. К. Винниченком та створила чотири нові секретарства. На чолі секретарства шляхців сполучення став український есер, син священника з Поділля, інженер шляхів В. О. Голубович. Секретарство пошт і телеграфу очолив російський есер, викладач Київського університету О. М. Зарубін. Секретарем міжнародних справ став соціаліст-федераліст, син відомого українського історика і сам історик, викладач Петроградського університету О. Я. Шульгін. Секретарство державного контролю віддали представникові Бунду (єврейської соціал-демократичної робітничої партії), перукарю за професією М. Г. Рафесу.

У середині липня Винниченко, Барановський і Рафес виїхали в Петроград, щоб узгодити з Тимчасовим урядом повноваження Генерального секретаріату як крайового органу влади. Їм довелося чекати, поки сформується другий склад коаліційного Тимчасового уряду, а потім почалися виснажливі переговори, швидше схожі на двобій. Найбільш конфліктною виявилася, як і слід було чекати, проблема території, на яку мала поширюватися українська автономія. Російський уряд зайняв тут безкомпромісну позицію. Минуло три тижні, і Винниченку довелося їхати в Київ на сесію Центральної Ради без будь-якого результату. Вже без нього на початку серпня уряд затвердив для Генерального секретаріату «Тимчасову інструкцію».

У цьому документі, підписаному О. Ф. Керенським, вказувалося, що дії українського уряду поширюються тільки на п'ять губерній — Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську. Відступаючи від досягнутої місяцем раніше угоди, російський уряд оголошував Генеральний секретаріат своїм органом, а не органом Центральної Ради. Це означало, що український уряд перед Радою не відповідав, працювати разом з нею не був зобов'язаний і міг тільки, якщо знаходив це за потрібне, подавати їй на обговорення свої пропозиції. Отже, російський уряд хотів підірвати новонароджені елементи української державності зсередини. І робив це шляхом розпалювання конфліктів між законодавчою та виконавчою владами. До того ж Генеральний секретаріат фактично не одержував виконавчих функцій, а ставав лише передаточним органом; губернські власті повинні були передавати свої заяви урядові в Петрограді й одержувати розпорядження звідти не безпосередньо, як раніше, а через Київ. Отже, український уряд перетворювався на маріонетку. Та навіть у передаточних функціях він обмежувався: «у негайних і невідкладних випадках» Петроград залишав за собою право безпосередньо зноситися з місцевими органами влади. Нарешті, із сфери компетенції Генерального секретаріату взагалі виключалися військові та продовольчі справи, пошта й телеграф, суд.

Перед Центральною Радою постала нелегка проблема: що робити далі? В. Винниченко назвав одержаний з Петрограда документ «миршавим клаптиком паперу», але радив його прийняти, наголошуючи на тому, що це — тимчасова інструкція тимчасового уряду. М. Порш запропонував не приймати цієї інструкції, але все ж використати її як ґрунт для дальшої боротьби. Пролунали також вимоги відхилити документ і перейти до збройної боротьби з російським урядом. Однак ще не сформовані до кінця органи української державності практично не мали військових сил, до такого повороту подій не були готові народні маси і, нарешті, протистояння російському урядові зруйнувало б український фронт і призвело б до окупації України німецькими та австро-угорськими арміями. Після бурхливих дебатів Центральна Рада прийняла інструкцію до відома і почала чекати дальших подій.

Загальнонаціональна криза. Прогресуючий параліч народного господарства, зростаючі соціальні й міжнаціональні конфлікти, остогидла народу війна, безсилля державної влади й анархія на місцях — такою була ситуація через півроку після революції. Насувалася всеохоплююча криза. В. К. Винниченко так описував становище, яке склалося влітку 1917 р.: «Розхитане війною економічне життя України підупадало. Голод примарою ходив уже по Росії й подихав холодом на деякі частини українських губерній, суміжних з Росією... Петроград просто вигрібав усе, що міг, з України, й тим обмежувалася уся його продовольча політика... Селянство, змучене війною, знервоване революцією, убоге в духовному житті, бідне на розвагу, на засоби одхилення психіки від тяжких явищ життя, кинулось у алкоголізм, шукаючи в йому забуття й розваги. По всіх селах розплодились у колосальній кількості саморобні гуральні, які курили горілку — «самогонку». Сотні тисяч пудів дорогого хліба без жалю винищувалось на вироб цієї п'яної отрути... З фронту цілими масами сунули дезертири. Вимучені й розлючені своїми стражданнями в пеклі побоїща, вони страшною темною силою йшли на країну, забивали всі залізниці, додавали ще безладдя й часто виливали на неповинних свою лють і свій одчай»⁴.

Втрачаючи важелі влади, Керенський дедалі більше схилявся до того, щоб пожертвувати демократичними завоюваннями революції і встановити диктатуру. Аби переконати суспільство в тому, що без режиму сильної руки не обійтись, він скликав у Москві на початку серпня так звану Державну нараду, на яку були запрошені авторитетні й відомі в країні люди — члени Державної Думи усіх чотирьох скликань, представники земств і міст, громадських організацій та політичних партій.

І Центральна Рада, і більшовики відмовилися брати участь у нараді з однакової причини: самий склад запрошуваних викривав розрахунок уряду — сприяти консолідації правих сил і морально готувати суспільство до диктатури. Цей розрахунок, справді, спрацював: у промовах на нараді переважала тема «порядку». Широкого громадського розголосу набула овація, влаштована учасниками наради новопризначеному Верховному головнокомандуючому генералу Л. Г. Корнілову — переконаному прибічнику диктатури, сильній особистості.

Підбадьорений підтримкою, Корнілов заходився готувати заколот. 26 серпня він направив у військове міністерство телеграму з вимогою передати йому всю повноту влади. Телеграфна вимога «підкріплювалася» військами, які посунули на Петроград. Передбачалося, що монархічно настроєне офіцерство і генералітет Південно-Західного та Румунського фронтів встановлять контроль над українськими губерніями.

Однак армія за генералами не пішла, марш на Петроград зірвався. В Україні негайно створений комітет по охороні революції у складі представників усіх організацій і партій революційної демократії придушив заколот у зародку. Найбільш активно контрреволюції протистояли більшовики.

Маси врятували уряд Керенського, але криза влади поглиблювалася. Після ліквідації заколоту вплив більшовиків серед робітничого класу і в армії різко підвищився. 31 серпня Петроградська, 5 вересня — Московська, 8 вересня — Київська Ради робітничих депутатів прийняли резолюції більшовиків. Останні скористалися цим для прискороного формування загонів Червоної гвардії. У жовтні вони вже мали на Україні понад 15 тис. червоногвардійців, у тому числі 3 тис. — в Києві.

Готуючись до збройного повстання, В. І. Ленін змінив лозунги своєї партії в аграрному питанні. Власне більшовицькі гасла збігалися з вимогами селянських мас лише в одному пункті — про націоналізацію

⁴ Винниченко В. Відродження нації.— Київ; Відень, 1920.— Т. 2.— С. 50—51.

всієї землі. Кінцевою метою РСДРП(б) було створення великого землеробства у двох формах — державній (на базі поміщицьких економій) і комунальній (на основі об'єднання селянських господарств). Село ж вимагало зрівняльного поділу поміщицьких земель. Десятки місцевих наказів, у яких відбивалася ця вимога, були зведені в один примірний Наказ. І Всеросійський з'їзд селянських депутатів схвалив його, а есерівська партія включила до своєї програми. Однак есери відклали розв'язання аграрного питання до Установчих Зборів. Приймаючи, за пропозицією Леніна, Наказ про землю, більшовики забезпечували собі підтримку селянства. Невідповідність Наказу власній програмі їх не турбувала, адже лозунг «Землю — селянам!», був для них не стратегічним, а тільки тактичним.

Щоб забезпечити собі підтримку з боку сил національно-визвольного руху, РСДРП(б) змінила свої гасла і в національному питанні. Будучи переконаним прихильником централізованої держави, Ленін висунув лозунг утворення союзу вільних республік. 9 серпня більшовики ввійшли в Центральну Раду, де утворили свою фракцію. Звичайно, такий крок було зроблено не для підтримки Ради, а для того, щоб розкласти її зсередини. Зрештою, ніхто цього й не приховував. Декларація, що її виголосив при утворенні більшовицької фракції Н. М. Лебедев, закінчувалася словами: «Вступаючи до Центральної Української Ради, ми будемо тут провадити неухильну боротьбу з буржуазією і буржуазним націоналізмом і будемо кликати робітників та селян України під червоний прапор Інтернаціоналу для повної перемоги пролетарської революції»⁵⁻⁶.

З'їзд народів Росії. Тимчасовий уряд витрачав з бюджету мільйони карбованців на підтримку загальноросійських установ на Україні. Але Генеральний секретаріат він тримав у фінансовій блокаді. Губернська адміністрація робила вигляд, що секретарств не існує і зносилася безпосередньо з Петроградом. Тому Центральна Рада та її уряд не могли впливати на соціально-економічну ситуацію в Україні. Маючи номінальний статус крайової влади, Рада змушена була діяти як громадсько-політична організація. Як і раніше, центр ваги її діяльності припадав на проблеми національно-визвольного руху.

Найважливішою акцією в цій сфері стало проведення в Києві з'їзду народів Росії. Доцільність його скликання була обгрунтована ще під час Українського національного конгресу. Йшлося про те, щоб обговорити шляхи перетворення Російської централізованої держави на федерацію демократичних республік.

З'їзд працював з 8 по 15 вересня. На ньому були присутні посланці литовців, латишів, естонців, білорусів, молдаван, грузинів, євреїв, бурятів і донських козаків. Оскільки, заявив на з'їзді представник Тимчасового уряду, український письменник М. Славинський, Установчі Збори мають проголосити федеративний устрій Росії, виникла потреба обговорити основні принципи нової побудови держави. М. Грушевський у своїй промові відзначив, що ідея федерації глибоко вкоренилася в масах українського народу, висловив припущення, що в перспективі всі європейські народи, а потім і цілий світ зіллються в єдину федерацію.

У резолюції з'їзду відзначалося, що головною хобою державного устрою Росії є надмірне зосередження законодавчої і виконавчої влади в єдиному центрі. Це зумовлювало неможливість ефективного функціонування державної машини, стримувало економічний розвиток і вело до визискування окраїн центром. Багатонаціональний склад населення Росії, різноманітність культур, народного господарства та історичного минулого її регіонів робили єдино придатною формою дер-

⁵⁻⁶ Дорошенко Д. Назв. праця.— Т. 1.— С. 132.

жавного устрою країни саме федерацію. Національності, розпорошені по всій державі, як, наприклад, євреї, повинні були одержати право на екстериторіально-персональну автономію, а національності, що становили меншість населення у певному краї чи області,— на національно-персональну.

Надзвичайно важливим у резолюції був пункт про те, що скликання Всеросійських Установчих Зборів не повинно перешкоджати проведенню крайових Установчих Зборів, які мали виробити форми внутрішньої організації автономних установ даного народу або краю. Цим самим з'їзд підтримав постанову серпневої сесії Центральної Ради, де вказувалося на необхідність якнайшвидшого скликання Установчих Зборів етнографічної України, оскільки розв'язувати питання про її політичний лад та відносини з Росією могло тільки місцеве населення.

З'їзд утворив нову громадську організацію — Раду народів — з перебуванням у Києві. Їй було доручено теоретично обґрунтувати проблеми створення Російської Федерації. Очолив Раду М. С. Грушевський.

4. Проголошення Української Народної Республіки

Жовтневі події у Києві. В останній декаді жовтня у Києві працював III Всеукраїнський військовий з'їзд. Вітаючи його від імені Центральної Ради, М. С. Грушевський висловив упевненість в тому, що боротьба народу за національне визволення закінчиться перемогою, тобто створенням власної держави — Української Народної Республіки.

Ці оптимістичні слова пролунали в розпал чергового конфлікту Центральної Ради з Тимчасовим урядом, який набув надзвичайно гострих форм. На інформацію про те, що в Києві розпочалася практична підготовка до скликання Українських Установчих Зборів, у Петрограді реагували істерично. Міністр юстиції П. М. Малянтович наказав прокуророві Київської судової палати негайно розпочати слідство на предмет притягнення Винниченка та інших генеральних секретарів до кримінальної відповідальності. Важко гадати, як розвивався б цей конфлікт, але 25 жовтня одна з його сторін назавжди зійшла з історичної сцени. Більшовики оволоділи Петроградом і повалили Тимчасовий уряд. II Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, на якому переважали представники більшовицької партії, утворив новий російський уряд — Раду народних комісарів на чолі з В. І. Ульяновим-Ленініним.

Увечері 25 жовтня, після одержання перших телеграфних звісток про події в Петрограді, Мала Рада зібралася спільно з представниками інших організацій на закриті засідання, щоб утворити надзвичайний орган виконавчої влади. Прийнята постанова була короткою: «Центральна Рада одноголосно постановила утворити революційний комітет для охорони революції на Україні. На всій території України комітет має розпоряджатися всіма силами революційної демократії, і йому підлягають, в порядку охорони революції, всі органи влади означеної території. Комітет відповідальний перед Українською Центральною Радою і негайно приступає до діяльності»⁷.

При комітеті створювався штаб, який мав подбати про організацію відсічі контрреволюційним силам. У зверненні до громадян України комітет заявив, що перешкодить будь-яким виступам проти інтересів революції, не зупиняючись перед застосуванням збройної сили. Значалося, що влада комітету поширюється на дев'ять українських губерній. За кілька днів до жовтневого перевороту в Петрограді козацька військова рада проголосила Кубанську область окремою республікою у складі Російської Федерації. Поважаючи волю населення

⁷ Христюк П. Назв. праця.— Т. 2.— С. 42.

Кубані, Центральна Рада відмовилася від претензій на цю частину етнографічної території України.

Єдиний фронт революційної демократії розпався вже на другий день, коли у Київських Радах робітничих і солдатських депутатів, а потім у Малій Раді почало обговорюватися питання про оцінку жовтневого перевороту в Петрограді. Російські есери, меншовики і бундівці виступили на захист Тимчасового уряду. Не маючи підстав захищати останній, українські партії все ж висловилися проти переходу влади до Рад робітничих і солдатських депутатів, бо вони не представляли всієї революційної демократії. Після засудження Центральною Радою жовтневого перевороту керівники київської більшовицької організації В. П. Затонський, І. М. Крейсберг і Г. Л. П'ятаков вийшли зі складу комітету по охороні революції. Це означало, що збройні сили, які були в розпорядженні більшовиків, виводилися з-під його контролю.

У Києві утворилося три табори, кожний з яких протистояв двом іншим. Табір прибічників поваленого уряду складався з усіх загально-російських партій, крім більшовицької, і мав реальною опорою штаб Київського військового округу. Більшовики спиралися на Раду робітничих і солдатських депутатів. Як і в Петрограді, вони прагнули встановити радянську владу. Центральна Рада, подібно до більшовиків, протистояла штабові округу, але відстоювала власне право на владу.

Для таких обоюдопільних ворогів, як Центральна Рада та більшовицька партія, існуючий державний апарат і генералітет були найбільш небезпечними противниками, оскільки мали реальну владу. Тому вони не перешкоджали одна одній (інколи навіть сприяли) у боротьбі зі штабом КВО. Своєрідність ситуації полягала й у тому, що більшовики на Україні зустрілися з додатковим противником, якого не існувало в Росії, — зародком національно-територіального органу влади. Коли Ленін змінив свої лозунги в національному питанні і визнав ідею федерації, більшовики ввійшли до Центральної Ради, хоч не перестали вважати її противником. Тому більшовицькі лідери у Києві виявляли певну розгубленість у стратегічних питаннях. Свідченням цього було одноденне перебування представників їхньої партії у складі створеного Центральною Радою комітету по охороні революції.

З трьох політичних сил більшовики виявилися найбільш ініціативними й рішучими в діях. 27 жовтня вони скликали розширений пленум Рад робітничих і солдатських депутатів з участю представників військових частин, фабзавкомів та профспілок, на якому утворили революційний комітет — орган по керівництву збройним повстанням. Тим часом штаб КВО стягував до міста вірні йому війська з фронту. Наступного дня він блокував Маріїнський палац, де перебував ревком, і заарештував його майже в повному складі. Повстанців було позбавлено керівництва, але ненадовго. 29 жовтня більшовики обрали новий ревком. Почалися бої, головним чином на Печерську, в районі заводу «Арсенал». На вулицях міста з'явилися окопи й барикади. Київські робітники загальним страйком підтримали більшовицьке повстання.

Бої тривали три дні. Увечері 31 жовтня стало ясно, що повстання перемагає. Комісія з представників більшовицького ревкому, Центральної Ради, штабу КВО та міської думи всю ніч виробляла умови припинення вогню. Генералітет змушений був звільнити заарештованих членів першого ревкому, вивести з міста викликані війська і розформувати офіцерські дружини. Місто було переведене на мирний стан. Його охорона доручалася Центральній Раді, війська якої майже не брали участі в боях і зберігали високу боєздатність.

Як тільки вщухла стрілянина, Центральна Рада зібралася, щоб прийняти ряд постанов, з якими не можна було гаятися. Йшлося насамперед про встановлення контролю над тилловими гарнізонами, особливо в Київському військовому окрузі. Вірні поваленому урядові генерали втекли у невідомому напрямку, і тимчасовим начальником

КВО було призначено члена Військового генерального комітету підполковника В. Павленка. Більшістю голосів (проти голосували українські соціал-демократи і меншовики) Рада прийняла рішення про передачу поміщицьких і державних угідь у розпорядження земельних комітетів. Це був перший крок до реалізації есерівських (а з недавнього часу — і більшовицьких) вимог щодо соціалізації землі. Малій Раді доручалося затвердити закон про вибори до українських Установчих Зборів і провести самі вибори. Нарешті, на доповнення до заяви вже ліквідованого на той час комітету по охороні революції про кордони України Рада прийняла таку офіційну постанову: «Поширити в повній мірі владу Генерального секретаріату на одмежовану (Тимчасовим урядом.—С. К.) територію України, де більшість населення є українці, а саме: Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини»⁸. Поважаючи право населення Бессарабської губернії на самовизначення, Рада не заявила претензій на її українські частини. В той час у Кишиневі готувалося скликання бессарабського парламенту (Сфатул Церій), в якому молдавани дістали 70% місць, а національні меншини, включаючи українців,— 30%.

3-й Універсал Центральної Ради. Після перемоги повстання у Києві склалося своєрідне двовладдя: місто одночасно контролювали збройні сили Центральної Ради і більшовиків. Таке становище довго тривати не могло. І знову ініціативу у визначенні дальшого ходу подій взяла на себе більшовицька партія.

4 листопада було скликано нове засідання київських Рад робітничих і солдатських депутатів, представників від контрольованих переважно більшовиками військових частин, які розміщувалися у місті, профспілок та фабзавкомів. На них Г. Л. П'ятаков сформулював тактику непрямого усунення Центральної Ради з політичного життя за допомогою контрольованого більшовиками виборчого процесу всередині Рад. Після відповідного інструктування запрошених на засідання більшовиків та людей, що їм співчували, були ухвалені резолюції, де містилися відповіді на ряд питань, пов'язаних з організацією влади. Більшістю голосів (433 проти 119) було визнано, що влада в Росії повинна належати Радам. Питання про те, хто має бути владою на Україні, розв'язувалося одноголосно: Центральна Рада. Цим більшовики нібито підтверджували свої нові декларації в національному питанні. Однак їх реальна політика не збігалася з деклараціями. З'ясувалося, що вони хотіли мати справу не з тією Центральною Радою, яка тривалий час розвивалася й оновлювалася в ході національно-визвольного руху, а з іншою установою під тією самою назвою. Голосами 389 учасників засідання було вирішено здійснити «реконструкцію» Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Отже, поки Центральна Рада проводила підготовку до Установчих Зборів, сподіваючись шляхом загальних, прямих і рівних виборів при таємному голосуванні утвердити підвалини нового суспільного устрою України, більшовицька партія намагалася скористатися тимчасовою популярністю в масах, щоб «перетравити» Центральну Раду за російським зразком у Центральний виконавчий комітет (ЦВК) Рад України. Центральна Рада прагнула віддати завойовану владу демократично обраним депутатам Українських Установчих Зборів, а їх опоненти — встановити диктатуру однієї (своєї) партії під виглядом диктатури пролетаріату.

Керівництво Центральної Ради бачило небезпеку, яка створювалася для України з боку більшовицької партії після жовтневого перевороту в Петрограді. Потрібні були рішучі дії, спрямовані на утвердження за

⁸ Дорошенко Д. Назв. праця.— Т. 1.— С. 173—174.

українським народом державних прав. Чекаючи чергової сесії Центральної Ради або скликати надзвичайну сесію не залишалося часу. Пізно ввечері 6 листопада зібралася Мала Рада.

Відкриваючи це історичне засідання, М. С. Грушевський заявив, що після зникнення центральної влади в Росії там почала поширюватися громадянська війна, яка загрожує перекинутися й на Україну. Щоб врятуватися від анархії і війни, треба було негайно, не чекаючи перетворення Росії на федеративну республіку, проголосувати утворення Української національної держави. «Обставини, — зазначив голова Ради, — примушують нас здійснити те, що недавно ще ми мислили, як далеке від нас... Українські фракції цілий тиждень обмірковували це питання і прийшли до висновку про невідкладність цього акту»⁹. Сказавши так, Грушевський від імені керівництва Центральної Ради і Генерального секретаріату подав на затвердження Малій Раді текст 3-ого Універсалу. В ньому проголошувалося:

«Віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів. До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству — Генеральному секретаріатові України. Маючи силу й владу на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усієї Росії»¹⁰.

3-ій Універсал містив широку програму майбутніх перетворень на Україні. Право власності на землю поміщицьких та інших нетрудових господарств скасовувалося. Земля визнавалася власністю всього трудового народу і мала перейти до нього без викупу. Для робітників встановлювався восьмигодинний робочий день. Центральна Рада зобов'язувалася подбати про негайний початок мирних переговорів. В Українській Народній Республіці, наголошувалося в документі, забезпечуються всі свободи, здобуті всеросійською революцією: слова, друку, віри, зібрань, спілок, страйків, а також недоторканність особи і помешкання, можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами. Вибори до Українських Установчих Зборів призначалися на 27 грудня 1917 р., а їх скликання — на 9 січня 1918 р.

Читання Універсалу неодноразово переривалося овацією. Потім присутні встали й заспівали гімн «Ще не вмерла Україна» та шевченківський «Заповіт». Поіменним голосуванням за затвердження Універсалу висловилися 42 члени Малої Ради при п'ятьох, що утрималися. Коли Універсал було прийнято, вже розпочався новий день, 7 (22) листопада. А через два дні на Софійській площі відбулося його урочисте проголошення.

Коли минула ейфорія, викликана справді історичним здобутком — проголошенням Української Народної Республіки, виявилися слабкі сторони законотворчої діяльності Центральної Ради. За визнанням В. К. Винниченка, третій конституційний акт Ради не зробив такого впливу на суспільство, як перший. Справді, у першому універсалі утверджувалася національна ідея, яка об'єднувала всіх українців, а в третьому — накреслювалися соціально-економічні заходи, однак вони зустрінуті в різних колах громадськості. Наприклад, під час обговорення універсалу в Київській міській думі Центральну Раду звинуватили у капітуляції перед більшовизмом. Навпаки, більшовицька преса зазначала, що Рада прийняла з деяким запізненням і з певним урізанням лише частину декретів, прийнятих радянською владою.

⁹ Там же.— С. 179.

¹⁰ Винниченко В. Відродження нації.— Київ; Відень, 1920.— Т. 2.— С. 75.

Найбільше дискусій викликало земельне законодавство. Генеральне секретарство земельних справ розіслало спеціальну відозву до населення. В ній, зокрема, роз'яснювалося, що нетрудовим є таке господарство, у якому через його розміри власник змушений постійно наймати робітників. Крім того, зазначалося, що у землевласників, які мають менше 50 десятин, землю відбирати не будуть. Таке роз'яснення розлютило безземельних і малоземельних селян, охоплених бажанням поділити всі землі «по справедливості», тобто порізну. Класова ненависть, викликана тяжким становищем люмпенізованих прошарків населення, підсилювалася й «освячувалася» більшовицькими лозунгами, в Росії вже стали державними законами. Центральна Рада не могла цього не враховувати, балансує між різними верствами суспільства в обстановці зростаючого господарського занепаду і паралічу державної влади.

Відмова від повної самостійності УНР і визначення її статусу як складової частини Російської Федерації істотних дискусій не викликали. Грушевський не помилявся, наголошуючи на тому, що ідея федерації глибоко вкоренилася в українському суспільстві. Самостійників серед українців, справді, було небагато. Однак автори 3-го Універсалу припустилися фундаментальної помилки, коли понадіялися на те, що створювана УНР виявиться спроможною протистояти центру, імперська природа якого не змінилася ні з поваленням царя, ні з усуненням Керенського. Тим більше вони помилялися, розраховуючи на те, що в них вистачить сили взяти на себе ключову роль у перебудові гинучої імперії на нових, демократичних і федералістських засадах. У дусі революційного романтизму резолюцій з'їзду народів Росії вони закликали в універсалі «стати на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усїєї Росії». Такі заклики глибокої осені 1917 р. перебували вже у кричущій невідповідності з суворою дійсністю. Тільки демократичний струмінь Лютневої революції за певних умов і обставин міг би дати життя федеративному союзу вільних народів, але він після невдалого корніловського і вдалого лєнінського переворотів майже зник. Об'єктивно складалося так, що відмовою від самостійності Грушевський, Винниченко та інші лідери національно-визвольного руху несамохіть прив'язували Україну до старого імперського центру у новій, більшовицькій оболонці.

Наприкінці листопада Генеральний секретаріат звернувся до Раднаркому і крайових урядів Дону, Кавказу, Сибіру, Молдавії, Криму і Башкирії з пропозицією негайно вступити з ним у переговори про утворення єдиного федерального уряду Росії. На думку секретаріату, тільки такий уряд мав право взяти на себе повноваження поставити перед усіма воюючими державами вимогу укласти мир. Проте цей донкіхотський проект серйозно не розглядався. Раднарком вважав себе центральним, а не обласним урядом. Він уже готувався до знищення всіх периферійних державних утворень, не виключаючи й Української Народної Республіки.

5. Війна УНР з Радянською Росією

Боротьба за владу на Україні. Висловлену 4 листопада П'ятаковим ідею перетворення Центральної Ради на ЦВК Рад України більшовики почали інтенсивно поширювати в масах. Ця пропагандистська робота давала результати. Ідею підтримало багато виконкомів Рад, особливо в Донбасі. 17 листопада нарком у справах національностей Й. В. Сталін в розмові по прямому проводу з членом Київського обласного комітету РСДРП(б) С. С. Бакинським цілком схвалив курс на поглинення Центральної Ради Всеукраїнським з'їздом Рад. Звіт про цю розмову опублікували газети «Правда» і преса в Україні. Від імені керівництва партії Сталін заявляє: «Ми всі вважаємо, що ви — кияни, одесити, хар-

ків'яни, катеринославці та інші — повинні негайно взятися за скликання такого з'їзду». Секретар ЦК партії Я. М. Свердлов на пряме запитання відповідального працівника обкому РСДРП(б) Південно-Західного краю І. Ю. Кулика про те, як потрібно ставитися до Центральної Ради, рекомендував прислухатися до порад наркома у справах національностей.

Пропагандистська кампанія наблизилася до свого логічного завершення 24 листопада, коли с'єднаний виконком київських Рад робітничих і солдатських депутатів оголосив про скликання Всеукраїнського з'їзду Рад, мотивуючи цей крок такими словами: «Досі українські робітники і селяни не мали свого крайового уряду. Центральна Рада, де дуже сильно представлені явні і приховані контрреволюціонери, не може бути урядом, що виявляє волю української робітничої і селянської маси. Тільки радянська влада зможе захистити інтереси величезної більшості українського народу, і тому український з'їзд Рад повинен взяти всю владу до своїх рук»¹¹.

На з'їзд запрошувалися представники від усіх Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів губерньського, міського й повітового рівнів, у тому числі й тих, що перебували під впливом українських партій. Однак норми представництва було розроблено з таким розрахунком, щоб надати вирішальну перевагу делегатам від Рад основних промислових районів і великих міст, які перебували в основному під впливом більшовиків. Представництво селян обмежувалося ще більшою мірою, ніж це робив царський уряд під час виборів до IV Державної Думи. І не дивно: село йшло за українськими есерами.

На противагу більшовикам Центральна Рада готувала вибори до Установчих Зборів. 16 листопада було затверджено виборчий закон, першим пунктом якого проголошувалося: «Установчі Збори Української Народної Республіки складаються з членів, обраних людністю на основі загального, без різниці полу, і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з додержанням принципу пропорційального представництва»¹². Право участі у виборах надавалося всім громадянам, у тому числі військовим і біженцям.

Використовуючи політичні методи боротьби за владу на Україні, більшовики не забували й про збройну силу. Вони утворили військово-революційний комітет, який почав готувати нове повстання у Києві. Та Центральна Рада випередила їх. У ніч на 30 листопада сформована начальником Київського військового округу В. Павленком 1-а сердючка (гвардійська) дивізія разом з іншими українськими частинами оточила казарми більшовицьких військ, роззброїла їх, посадила в ешелони і вислала в Росію. Київські Ради робітничих і солдатських депутатів висловили рішучий протест, який залишився без наслідків. На заклик місцевої організації РСДРП(б) у місті відбувся одноденний страйк 20 тис. робітників.

Одночасно більшовиками було зроблено спробу спрямувати на Київ 2-й гвардійський корпус. Він почав просуватися залізницями в напрямку Києва. Однак у районі Вінниці його зустрів 1-ий український корпус генерала П. П. Скоропадського, в якому налічувалося близько 60 тис. дисциплінованих бійців. Скоропадський роззброїв більшовицькі частини і під вартою відправив їх у Росію. У взаємодії з іншими військовими підрозділами, що визнали Центральну Раду, він продовжив роззброєння збільшовизованих частин в усій прифронтовій смузі.

Спочатку конфлікти між українізованими та збільшовизованими підрозділами однієї армії обходилися майже без крові. Однак поступово протистояння переростало у справжні бої. Вони розгорнулися на Харківщині, зокрема, в Сумах, Куп'янську, Вовчанську.

¹¹ Історія Української РСР.— К., 1977.— Т. 5.— С. 206.

¹² Дорошенко Д. Назв. праця.— Т. 1.— С. 210.

І все ж Раднарком і Центральна Рада не визнавали стану війни між собою. Здебільшого лояльно поводитися українська адміністрація. У містах України забезпечувалася нормальна діяльність будь-яких організацій та установ, що перебували під контролем більшовиків. Функціонувала більшовицька преса. Проводилися конференції місцевих і обласних комітетів РСДРП(б).

В. І. Ленін розумів, що в українських губерніях радянська влада може утвердитися тільки в тому разі, коли збережеться проголошена Центральною Радою Українська держава. Щоб за цих умов успішніше контролювати радянську адміністрацію, треба було створювати всередині партії український організаційний центр. З цим завданням до Києва прибули член керівництва РСДРП(б), один з найближчих співробітників Леніна Г. О. Зінов'єв та комісар Румунського фронту С. Г. Рошаль. Місцеві партійні працівники під керівництвом Г. Ф. Лапчинського (Кременчук), В. Х. Ауссема (Полтава) і В. П. Затонського (Київ) якраз у той час готували чергову конференцію більшовиків Південно-Західного краю.

Конференція відкрилася 3 грудня. Її делегати представляли 24 місцеві організації, в яких налічувалося понад 18 тис. членів партії. Найважливішим з її рішень була постанова про утворення на Україні єдиної партійної організації під назвою «РСДРП(б) — Соціал-демократія України». Пропозиції деяких делегатів про організаційне оформлення окремої більшовицької партії на Україні не відповідали настановам центру, а тому навіть не обговорювалися. Крайова організація більшовиків згідно з цими настановами мала створюватися як складова частина єдиної партії на чолі з петроградським керівництвом.

У ті ж дні в Харкові працювала конференція більшовиків Донецько-Криворізької області, на якій було представлено понад 30 тис. членів партії. Відбулися також губернські конференції у Таврії та на Херсонщині. Пропозиція об'єднати більшовицькі організації всієї України не припала делегатам з цих районів до душі. Саме поняття «Україна» було їм чуже. Вони ставили знак рівності між національно-визвольним рухом та контрреволюцією і не могли усвідомити того, що створення українського центру відповідає інтересам самої партії. Справу об'єднання більшовиків України було відкладено до кращих часів.

Ультиматум Раднаркому. Донський військовий уряд на чолі з генералом О. М. Каледіним, який виник ще влітку 1917 р., після жовтневого перевороту заявив, що всю владу на території Облaсті Війська Донського він бере в свої руки. Для боротьби з Каледіним Раднарком наприкінці листопада стягнув війська. Командувати ними було поставлено В. О. Антонова-Овсієнка. Напередодні вирішальних боїв Донський уряд почав стягувати з усіх фронтів козачі частини. Центральна Рада дала згоду пропускати їх на Дон через підконтрольну їй територію. З свого боку, Каледін зобов'язався пропускати українські військові частини з Дону на Україну.

Союз між УНР і Доном стривожив Раднарком. Як пізніше згадував Антонов-Овсієнко, цей союз загрожував тим, що «відріже нас від Кавказу й бакинської нафти, позбавить радянський центр також і вугілля Донецького басейну, марганцю Криворіжжя та хліба України»¹³. Щоб покарати Центральну Раду, призначений більшовиками новий Верховний головнокомандуючий прапорщик М. В. Криленко заборонив українським частинам Північного та Західного фронтів пересуватися на Україну й не дозволив об'єднати Південно-Західний і Румунський фронти в єдиний Український фронт. Назривала відкрита війна між УНР і Радянською Росією.

¹³ Антонов-Овсієнко В. А. Записки о гражданской войне.— М., 1924.— Т. 1.— С. 23.

4 грудня Криленко по радіотелеграфу передав у Київ підписану В. І. Леніним і Л. Д. Троцьким телеграму з ультиматумом Ради народних комісарів Центральної Ради. Телеграма починалася заявами про визнання Раднаркомом Української Народної Республіки та про те, що остання, на думку Раднаркому, має право зовсім відокремитися від Росії або вступити в договір з Російською республікою про федеративні взаємовідносини. Суверенність українського народу Ленін і Троцький засвідчували в найсильніших виразах: «Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно».

Далі, однак, виявлялося, що Раднарком не ставить знака рівняння між Центральною Радою та проголошеною нею Українською Народною Республікою. Центральна Рада звинувачувалася в тому, що вона відмовляється негайно скликати крайовий з'їзд українських Рад і не визнає радянської влади на Україні. «Ця двозначна політика,— заявляв Раднарком,— ...позбавляє нас можливості визнати Раду, як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас Української республіки...». Як Центральна Рада могла визнати радянську владу і при цьому не самоліквідуватися, в телеграмі не роз'яснювалося.

Раднарком висував чотири ультимативні вимоги до Центральної Ради. По-перше, вона мала відмовитися від спроб дезорганізації загального фронту (йшлося про утворення Українського фронту). По-друге, не пропускати військових частин з фронту на Дон або в інші райони з ворожими до РНК урядами. По-третє, пропускати революційні (тобто більшовицькі) війська на Південний фронт. По-четверте, припинити роззброєння радянських полків і червоногвардійців на Україні. Телеграма закінчувалася прямою погрозою: в разі неприйняття цих вимог протягом 48 годин Раднарком вважатиме Центральну Раду «в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні»¹⁴.

Голова Генерального секретаріату Винниченко та генеральний секретар міжнаціональних справ Шульгін відповіли Раднаркомові одразу. Вони з обуренням писали: «Генеральний секретаріат в заяві народних комісарів про те, що вони визнають Українську Республіку, вбачає нещирість або ж суперечність самим собі. Неможливо одночасно визнавати право на самовизначення «аж до відокремлення» і в той же час робити грубий замах на це право, накидаючи свої форми політичного ладу, як це робить Рада народних комісарів Великої Росії щодо Народної Української Республіки». Усі конкретні вимоги Раднаркомові були відкинута¹⁵.

Того ж дня, 5 грудня, О. Я. Шульгін доповів Малій Раді про ультиматум і відповідну реакцію українського уряду. Рада солідаризувалася з позицією останнього. Було вирішено припинити транспортування хліба на північ і негайно організувати власну грошову систему. Наприкінці грудня до обігу вже надійшли 100-карбованцеві кредитні білети, потім були віддруковані грошові знаки вартістю 3, 10, 500 і 1000 карбованців (гривні з'явилися в 1918 р.).

Утворення радянської «УНР». Починаючи повномасштабну війну проти Центральної Ради, Раднарком зосередив основні зусилля на Харківщині. Міська організація більшовиків Харкова у листопаді зростає до 2,5 тис. чол. У ході часткових перевиборів міської Ради робітничих і солдатських депутатів більшовики довели кількість своїх мандатів майже до половини її складу. Антонов-Овсієнко стягнув до міста великі збройні сили й організував тут свій штаб. У ніч на 9 грудня українські війська в Харкові були роззброєні, а 10 грудня більшовики та ліві есери

¹⁴ Ленін В. І. Повне зібр. творів.— Т. 35.— С. 137—139.

¹⁵ Дорошенко Д. Назв. праця.— Т. 1.— С. 216.

сформували військово-революційний комітет на чолі з М. Л. Рухимовичем. До нього й перейшла влада в місті.

Закріпившись у Харкові, більшовики розпочали боротьбу за важливі залізничні станції — Лозову, Синельникове, Олександрівськ. Вона зводилася переважно до роззброєння противника переважними силами. Однак у П'ятихатках розгорілися справжні бої. Просуваючись вздовж залізничних колій, війська Антонова-Овсієнка поступово витісняли з міст гарнізони Центральної Ради.

На початку грудня наполеглива робота оргкомітету по скликанню Всеукраїнського з'їзду Рад наблизилася до кінця. Однак результати її виявилися невтішними. Замість того щоб направляти делегатів до Києва, есеро-меншовицький виконком Рад Донецько-Криворізької області спрямував їх у Харків, на власний з'їзд. Меншовиків та есерів (у тому числі лівих, які вже пішли на союз з більшовиками) не цікавила УНР, яку вони вважали націоналістичною вигадкою Центральної Ради. Остання також, хоча й з інших причин, ігнорувала з'їзд. У призначений день, 4 грудня, кількість делегатів, що з'їхалися в Київ, ледь перевищила за сотню.

Однак за тиждень до з'їзду Центральна Рада змінила тактику і розіслала на місця циркуляри з вимогою направити в столицю якомога більше делегатів від селянських спілок та українізованих військових частин. Інакше кажучи, було вирішено повторити досвід зриву з'їзду, застосований у квітні, коли київські Ради робітничих і солдатських депутатів готували обласний з'їзд потай від українських організацій.

Як наслідок, до Києва з'їхалося понад 2000 українських делегатів. Вони відсунули мандатну комісію з'їзду і почали самі собі видавати мандати. Коли з'їзд уже мав розпочатися, В. П. Затонського, якому було доручено його відкрити, зігнали з трибуни. Голова Селянської спілки М. М. Стасюк відверто заявив, що більшовицьки настроєний крайовий комітет Рад робітничих і солдатських депутатів, віддаючи перевагу робітникам і солдатам — а до того ще й неукраїнцям — над селянами, хотів сфальшувати волю українського народу, і тому центральний комітет Селянської спілки подбав, з свого боку, про те, щоб збільшити селянське представництво на з'їзді¹⁶.

Проте Центральна Рада недооцінила противника. Більшовики разом з лівими есерами, кількома українськими соціал-демократами та деякими безпартійними делегатами (загалом 127 чол.) вирішили продовжити роботу в Харкові, де тоді саме встановлювалася радянська влада. Вони об'єдналися з делегатами обласного з'їзду Рад Донбасу та Криворіжжя і конституювалися в I Всеукраїнський з'їзд Рад. На ньому були представлені 82 Ради. Однак делегатів від селянства, яке становило більш як три чверті населення України, з'їзд майже не мав.

I Всеукраїнський з'їзд Рад працював 11—12 грудня. Більшістю голосів (меншовики та есери відмовилися брати участь у голосуванні) він висловився за встановлення радянської влади і проголосив Україну республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Для Раднаркому цей акт мав важливе юридичне значення. Адже завдяки йому створювалася видимість, що Радянська Росія не воювала проти УНР, а відстоювала у боротьбі з Центральною Радою право на існування радянського уряду, проголошеного представниками трудящих самої України. У підписаній Леніним вітальній телеграмі Раднаркому говорилося: «Вітаючи створення у Харкові справді народної радянської влади на Україні, вбачаючи в цій робітничій і селянській Раді справжній уряд Народної Української Республіки, Рада народних комісарів обіцяє новому урядові братньої республіки повну і всебічну підтримку...»¹⁷.

¹⁶ Дорошенко Д. Назв. праця.— Т. 1.— С. 220—221.

¹⁷ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 — апрель 1918) : Сб. документов и материалов.— Киев, 1957.— Т. 2.— С. 594.

Зовсім не випадково у цій телеграмі новоутвореному органу влади дали не традиційну назву в множині (Ради робітничих і селянських депутатів), а цілком незвичну, в однині: «робітнича і селянська Рада». Тут не було жодної термінологічної помилки, тільки розрахунок на те, щоб максимально наблизити назву контрольованого більшовиками органу влади до звичної для мас — Центральної Ради. Раднарком не спромігся організувати справу так, щоб «переобрати» Центральну Раду на представницькому з'їзді Рад. Та все ж проблема влади розв'язувалася, хоча й іншим шляхом: створенням паралельної, радянської «УНР» і поступовим витісненням Центральної Ради з території України за допомогою збройного тиску.

З'їзд закінчив свою роботу обранням Центрального виконавчого комітету (ЦВК) Рад України у складі 41 чол. (у тому числі 35 більшовиків). Головою ЦВК став лівий український соціал-демократ Є. Г. Медведєв.

ЦВК затвердив перший радянський уряд України — Народний секретаріат. Схожість його назви з назвою уряду Центральної Ради також не була випадковою. До складу Народного секретаріату ввійшли С. С. Бакинський, Є. Б. Бош, В. П. Затонський, Ю. М. Коцюбинський, Ф. А. Сергєєв (Артем), М. О. Скрипник та ін. Кілька місяців уряд не мав голови. Його засідання вела Є. Б. Бош.

Євгенія Богданівна Бош (1879—1925 рр.) народилася в Очакові. Батькові, за національністю німець, працював механіком у поміщицьких маєтках на Півдні України, мати — походила із старовинного молдавського шляхетського роду. Щоб вирватися з гнітючої сімейної атмосфери, Євгенія вийшла заміж у 16 років і незабаром народила двох дочок. Це не перешкодило їй закінчити екстерном гімназію і продовжити самоосвіту. У 1901 р. вступила в РСДРП і поринула в партійну роботу. Чоловіка, який за своїми поглядами був їй зовсім чужий, вона залишила, забрала дочок і поїхала в Київ. З 1911 р. очолювала Київський комітет РСДРП. Навесні 1912 р. її заарештували і відправили на заслання в Іркутську губернію. Незабаром до неї приїхав Г. Л. П'ятаков. Спільна робота в Київському комітеті й заслання зблизили їх. Разом вони здійснили успішну втечу за кордон.

Після Лютневої революції однією з перших серед більшовиків Є. Б. Бош повернулася в Росію і приїхала в Київ. Її негайно обрали до складу міського комітету РСДРП(б) і Ради робітничих депутатів. У квітні 1917 р. вона очолила Південно-Західний окружний, а в липні — обласний комітети більшовицької партії. У Народному секретаріаті виконувала функції секретаря внутрішніх справ.

Новостворена радянська державність була привнесена іззовні, а не сформувалася органічно всередині українського суспільства. Те, що майже всі члени українського радянського уряду були більшовиками і підпорядковувалися залізній внутріпартійній дисципліні, перетворювало його для Раднаркому на «кишеньковий». Не обмежуючись цим, Ленін призначив випробуваного працівника центрального партійного апарату Г. К. Орджонікідзе тимчасовим надзвичайним комісаром України. На «паритетних» засадах своїм повноважним представником при Раднаркомі український уряд призначив Затонського. Останній одержував право вирішального голосу в складі уряду Радянської Росії при розгляді питань, що стосувалися України.

Проголошення незалежності УНР. На початку 1918 р. на території УНР існували два уряди, які однаково наполегливо заявляли про те, що вони — українські і робітничо-селянські. Відразу після утворення в Харкові вищих органів радянської влади почалася війна декретів. Одним з перших Народний секретаріат видав декрет про скасування заборони на вивіз хліба з України в Росію. Слідом за цим він опубліку-

вав постанову про недійсність усіх розпоряджень Генерального секретаріату.

Поряд з війною декретів продовжувалася силова боротьба. Військові операції проводилися переважно в районі залізничних колій і найчастіше зводилися до спроб роззброїти противника. Ініціатива тут належала харківському урядові, і тому контрольована ним територія розширювалася. Коли війська Антонова-Овсієнка, який керував воєнною кампанією, наближалися до міст, більшовицькі осередки на промислових підприємствах активізувалися і нерідко, використовуючи червоногвардійські загони, піднімали збройні повстання.

Якщо робітничий клас здебільшого підтримував радянську владу, сподіваючись на встановлення порядку органами, котрі він сам обирав, то українське село залишалось нейтральним і вичікувало, хто візьме гору. Розчаровані соціально-економічною політикою Центральної Ради, спролетаризовані селянські маси відмовляли їй у беззастережній підтримці. Серед українських політичних партій поглиблювався розкол. Ліві елементи дедалі більше схилилися до максималістських більшовицьких лозунгів. Члени Центральної Ради, ліві українські есери В. М. Блакитний (Елланський), П. П. Любченко, Г. В. Михайличенко, лівий український соціал-демократ Є. В. Неронович та інші у порозумінні з харківським урядом задумали скинути Генеральний секретаріат, який не влаштував їх своєю поміркованою політикою, і встановити у Києві радянську владу. Незважаючи на протест Грушевського, змовники були заарештовані в самому будинку Центральної Ради під час засідання есерівської фракції.

Наступ більшовицьких військ позбавив керівництво Центральної Ради останніх ілюзій щодо можливостей перетворення Росії на демократичну федеративну республіку. Реальна Росія робила все, щоб позбавити трудящих України державних прав і нав'язати їм «кишеньковий» уряд. Формальне відокремлення від режиму більшовицької диктатури ставало проблемою першорядного політичного значення. До цього додавалася необхідність проводити самостійні мирні переговори з Німеччиною та її союзниками, що вже почалися у Бресті-Литовському.

Своє розв'язання вищезазначена проблема діставала в 4-му Універсалі. Закрите засідання Малої Ради, на якому відбулося його затвердження, почалося 9 (22) січня 1918 р. Текст цього історичного документа було опрацьовано на основі проектів М. С. Грушевського, В. К. Винниченка і М. Ю. Шаповала. В ніч на 12 січня на відкритому засіданні в будинку Педагогічного музею Грушевський оголосив останній універсальний закон Центральної Ради. У ньому говорилося:

«Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу. З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки. Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і солдатів, та виконавчий орган, який віднині буде називатися Радою народних міністрів»¹⁸.

Одночасно з 4-им Універсалом Мала Рада ухвалила «Закон про національно-персональну автономію». У ньому проголошувалося, що кожна з націй, які населяють Україну, має право на самостійне влаштування свого життя незалежно від місця перебування. Люди однієї національності могли за бажанням об'єднуватися у спілки, які мали право законодавчої ініціативи і користувалися субсидіями з бюджету на національно-культурні потреби.

¹⁸ Винниченко В. Назв. праця.— Т. 2.— С. 246—247.

Незабаром під тиском міжпартійних незгод В. К. Винниченко подав у відставку, і Раду народних міністрів сформував український есер В. О. Голубович. Новий прем'єр вважав першорядним завданням розбудову місцевого апарату влади, якого фактично не існувало. Але часу для цього вже не було. Очолюваний ним уряд протримався у Києві не більше десятка днів. До міста підступали радянські війська.

Наступ радянських військ. У середині січня 1918 р. Антонов-Овсієнко об'єднав сили, що рвалися на Київ з півночі, Харківщини та Катеринославщини, у так звані «армії». Війська під командуванням П. В. Єгорова, що просувалися на Яготин, формувалися з харківських, катеринославських і донбасівських червоногвардійців. До них приєднався також загін чорноморських матросів А. В. Полупанова. «Армія» Р. І. Берзіна, що розвивала наступ на Ніжин і Бровари, складалася з московських і петроградських червоногвардійців, солдатів Західного фронту і моряків-балтійців. До групи С. Д. Кудинського увійшли брянські й курські червоногвардійські формування. Командуючим трьома «арміями» Антонов-Овсієнко призначив лівого есера, підполковника царської армії М. О. Муравйова — людину надзвичайно честолюбну і хворобливо жорстоку.

Прагнучи полегшити наступ радянських військ на столицю, київські більшовики 16 січня почали збройне повстання. Центром його став завод «Арсенал», який захищали близько тисячі робітників.

Минули часи, коли сутички між ворогуючими сторонами були майже безкровними. Тепер повсюдно точилася боротьба не на життя, а на смерть. Після п'ятиденних боїв «Арсенал» було взято штурмом. Більшість його захисників відступила підземними переходами. Понад 200 робітників, які прикривали відхід, потрапили в полон, але були безжалісно розстріляні. Загальні втрати повстанців перевищили тисячу чоловік.

У ці ж дні «армія» Єгорова зустріла на залізничній станції Крути героїчний опір трьохсот необстріляних київських студентів і гімназистів. Маючи багаторазову перевагу в живій силі, наступаючі зім'яли оборону і винищили всіх, хто потрапив у полон. Ті, хто врятувався, знайшли в собі сили розібрати залізничну колію і все-таки на кілька днів затримали наступаючі радянські війська.

Захопивши Дарницю, Муравйов зазнав невдачі під час першого штурму Києва. Тоді він наказав відкрити по місту вогонь з важких гармат. П'ять діб ураганного обстрілу перетворили життя киян на пекло. Люди ховалися по підвалах, в місті спалахували пожежі, снаряди сіяли смерть. За таких умов Центральна Рада визнала недоцільною дальшу оборону і віддала розпорядження про евакуацію.

26 січня радянські війська увійшли в місто. В наказі, текст якого Антонов-Овсієнко пізніше наводив у своїх спогадах, Муравйов вимагав від підлеглих «нещадно знищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції». Такої кривавої різанини столиця України не бачила з часів татаро-монголів. Кількість жертв вимірювалася тисячами. Через два дні Народний секретаріат телеграфував Раднарком: «Героїчна боротьба українських радянських військ закінчилась повною перемогою... Радянські війська Української Республіки переможно підняли над стародавнім Києвом Червоний прапор соціалістичної революції»¹⁹.

У першій половині січня загопи під командуванням Р. Ф. Сіверса, Ю. В. Сабліна і Г. К. Петрова, в яких налічувалося до 16 тис. червоногвардійців, витіснили козачі каледінські частини з усієї території Донбасу. Потім вони оволоділи Таганрогом, Ростовом-на-Дону і Новочер-

¹⁹ Історія Української РСР.— К., 1977.— Т. 5.— С. 245—247.

каськом. Усвідомивши безнадійність дальшого опору, генерал О. М. Каледін склав повноваження отамана і застрелився.

12 січня більшовики розпочали збройне повстання в Одесі. Після тривалих боїв червоногвардійські загони взяли гору. У середині місяця радянську владу було встановлено в Криму, а наприкінці — в Миколаєві, Херсоні та Єлисаветграді.

Мирні переговори у Бресті-Литовському. Ініціатива мирних переговорів належала більшовикам. II Всеросійський з'їзд Рад у день жовтневого перевороту насамперед прийняв декрет про мир. 8 листопада Раднарком звернувся до країн Антанти з нотою, в якій пропонувалося розпочати відповідні переговори. Потім він зв'язався через Швецію з державами німецького блоку і заявив, що декрет про мир слід розглядати як офіційну пропозицію негайного перемир'я і відкриття мирних переговорів. Одночасно В. І. Ленін зобов'язав генерала М. М. Духоніна, який після втечі О. Ф. Керенського поклав на себе обов'язки Верховного головнокомандуючого, негайно запропонувати австро-німецькому командуванню укласти перемир'я на всіх фронтах. Коли Духонін відмовився виконати це розпорядження, солдати підняли його на багнети.

Держави Антанти навіть не відповіли на радянську ноту, а Німеччина поставилася до неї позитивно. Переговори відкрилися 20 листопада 1917 р. в штабі німецьких військ у Бресті-Литовському. Договір про перемир'я було підписано 2 грудня. Він істотно зміцнив вплив більшовицької партії в масах, у тому числі на Україні.

Керівники Центральної Ради зрозуміли, що вони запізнюються з мирними ініціативами. 22 листопада відбулося засідання Малої Ради, присвячене питанню про мир. Як повідомив Грушевський, головнокомандуючий Румунським фронтом генерал Д. Г. Щербачов телеграфував, що в порозумінні з урядом Румунії він укладає перемир'я і просить Раду надіслати своїх представників для участі в цих переговорах. Є. В. Неронович визнав за необхідне, щоб УНР взяла справу укладення перемир'я на Румунському і Південно-Західному фронтах у свої руки як незалежна держава. Від імені Генерального секретаріату цю пропозицію підтримав В. К. Винниченко. Переважною більшістю голосів Мала Рада прийняла відповідне рішення. На фронті були відряджені її представники.

Через тиждень після укладення угоди про перемир'я, 9 грудня у Бресті-Литовському почалися переговори про мир. Німецьку делегацію очолювали статс-секретар міністерства закордонних справ Р. Кюльман і начальник штабу Східного фронту генерал М. Гофман, австро-угорську — міністр закордонних справ граф О. Чернін. Делегацію Раднаркому очолював А. А. Йоффе.

Центральна Рада знову запізнювалася. Тільки в день початку переговорів з делегацією Раднаркому Генеральний секретаріат звернувся з нотою до всіх воюючих і нейтральних держав. У ній зазначалося, що Українська Народна Республіка до утворення федеративного Російського уряду стає на шлях самостійних міжнародних відносин. Вказуючи на те, що влада Раднаркому не поширюється на Україну, Генеральний секретаріат заявив: мир, який хоче укласти Росія із своїми противниками, матиме силу тільки тоді, коли його умови прийме і підпише уряд УНР.

Незабаром з Бреста-Литовського надійшло повідомлення, що Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина чекають представників УНР для участі в мирних переговорах. На нараді керівництва двох провідних партій Центральної Ради — українських есерів і українських соціал-демократів — було обрано делегацію УНР, що мала відбути в Брест-Литовський, у складі В. Голубовича (голова), М. Левицького, М. Любинського, М. Полоза і О. Севрюка. М. С. Грушевський докладно

проінструктував їх. Делегація мала добиватися включення до складу УНР Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини та Підляшшя, тобто всіх західних українських земель. У разі незгоди Австро-Угорщини з цим, що було більше, ніж ймовірно, слід було поставити перед нею вимогу про створення з усіх українських земель у її кордонах окремого коронного краю з найширшою автономією.

Тим часом Йоффе оголосив у Бресті-Литовському декларацію про необхідність дотримання принципу демократичного миру без анексій і контрибуцій. Протилежна сторона досить довго вивчала цей документ, щоб знайти спосіб заспокоїти світову громадську думку, а потім, використавши величезну військову перевагу, продиктувати мир на власних умовах. Нарешті, 12 грудня Р. Кюльман заявив, що союзники приєднуються до радянської формули про демократичний мир без анексій і контрибуцій на засадах самовизначення народів, якщо це саме зроблять країни Антанти.

Однак Англія і Франція тримали курс на війну до переможного кінця. Тому, як і слід було чекати, вони зігнорували радянську декларацію про демократичний мир. Тоді Кюльман заявив: оскільки Антанта не приєдналася до переговорів, союзники вважають себе вільними від радянської формули миру.

25 грудня 1917 р. до переговорного процесу підключилася делегація УНР. Коли Голубович заявив, що умовою миру українці ставлять приєднання до УНР Холмщини і Підляшшя, а також проведення плебісциту у Східній Галичині, Буковині й Закарпатті, граф Чернін з подивом запитав: хто тут переможений і хто переможець? Він запропонував визнати на майбутнє кордон між Австро-Угорщиною та колишньою Російською імперією і проводити далші переговори при невтручанні однієї держави у внутрішні справи іншої.

В ході переговорів з делегацією Раднаркому Четверний союз висунув претензії на російську територію площею понад 150 тис. кв. км вздовж кордону від Балтійського моря до Бреста-Литовського. Йоффе в паніці приїхав з цими вимогами в Петроград. Раднарком негайно змінив склад радянської делегації. На чолі її було поставлено наркома закордонних справ Л. Д. Троцького.

29 грудня у Бресті-Литовському відбулося пленарне засідання за участю делегацій Росії і України. Голубович заявив, що делегація УНР займає на переговорах самостійне становище. Троцький змушений був констатувати, що російська делегація, визнаючи право кожної нації на самовизначення аж до відокремлення, не вбачає будь-якої перешкоди для участі української делегації у мирних переговорах як самостійної. Від імені чотирьох союзних держав граф Чернін також заявив про визнання делегації УНР повноправним учасником переговорів. Формальне визнання УНР як самостійної держави союзники відклали до моменту укладення мирного договору.

Троцький наполіг на тому, щоб зробити у переговорах перерву до середини січня 1918 р. Делегації роз'їхалися. Причини перерви були серйозні. По-перше, серед керівників більшовицької партії стався розкол. Частина їх, так звані «ліві комуністи», вважала за необхідне оголосити війну закінченою, не укладати грабіжницького миру, а в разі окупації країни перейти до партизанської війни і чекати світової революції. Ленін займав більш реалістичну позицію. Коли німці та їх союзники пред'являть ультиматум, наполягав він, слід негайно підписати продиктовані умови миру, якими б тяжкими вони не виявилися. Це було зафіксовано спеціальним рішенням Центрального комітету партії від 11 січня 1918 р.

По-друге, болючим для Раднаркому пунктом переговорів була українська проблема. Вимушене визнання самостійності делегації УНР означало для більшовиків у разі укладення миру втрату України. Затягуючи переговори, Ленін розраховував здобути цілковитий конт-

роль над територією краю. Це б давало можливість замінити делегацію Центральної Ради в Бресті-Литовському радянською українською делегацією.

Справді, після відновлення переговорів Троцький зробив заяву: у складі російської делегації з'явилися нові члени — представники українського радянського уряду, який уже контролює більшу частину України. Тому мирний договір, укладений з представниками Центральної Ради, не можна розглядати, як мир з УНР. У відповідь виконуючий обов'язки голови делегації УНР О. Севрюк ознайомив учасників переговорів з текстом 4-го Універсалу Центральної Ради і зажадав формального визнання УНР цілком самостійною, ні від кого не залежною державою.

Від імені союзників граф Чернін заявив, що для цього є всі підстави і Українська Народна Республіка як суверенна держава може самостійно укладати міжнародні договори. В той час у Німеччині та Австро-Угорщині швидко загострювалася продовольча проблема, і відповідна угода з Україною могла б певною мірою поліпшити їх становище. Заради укладення миру з УНР обидві держави давали згоду на передачу їй більшої частини Холмщини та Підляшшя, а також на виділення західноукраїнських земель в окремий коронний край.

27 січня (9 лютого за нов. ст.) договір між УНР і чотирма державами німецького блоку було підписано. Це була перша мирна угода в ході світової війни, що тривала. Протягом першої половини 1918 р. УНР зобов'язувалася поставити Німеччині та Австро-Угорщині 60 млн. пудів хліба, 2750 тис. пудів м'яса (живою вагою), 400 млн. шт. яєць, іншу сільськогосподарську продукцію та промислову сировину. На момент підписання цього документа делегація УНР уже одержала повідомлення про здобуття Києва радянськими військами, але утаїла його від союзників, побоюючись, що вони можуть змінити свої наміри. Коли ж договір став dokonаним фактом, українська делегація вже не приховувала, що Центральною Радою перебуває у безнадійному становищі і вимагає негайної допомоги збройною силою. Союзники також розуміли, що одержати продовольство з України можливо тільки за умови її окупації великими силами.

В ніч на 28 січня делегація Четверного союзу звернулася до радянської сторони з ультимативними вимогами, але без офіційного пред'явлення ультиматуму. Будучи зв'язаним рішенням партійного керівництва про підписання договору тільки в разі ультиматуму, Троцький покинув Брест-Литовський і виїхав до Петрограда. Тоді німецька делегація скористалася обстановкою, щоб висунути нові, важчі за попередні, вимоги. Генерал Гофман розраховував, що вони стануть прийнятними для радянської сторони, як тільки розпочнеться масований наступ німецьких військ. Підготовка до нього розпочалася по всьому фронту — від Балтики до Карпат.

Одержано 10.03.92.

Освещаются закономерности национально-освободительного движения в Украине после Февральской демократической революции 1917 г. Показано настойчивую борьбу Центральной Рады, которая стояла во главе национального движения, за государственные права украинского народа. Рассказывается о возникновении и утверждении Украинской Народной Республики — первой в XX в. формы государственности украинского народа.